

Władysław Marek
KOLASA

Historia prasy i bibliografie

Tom studiów pod red.

Urszuli Jakubowskiej

Instytut Badań Literackich PAN

Warszawa 2013, ss.135 + 1 CD-ROM

History of the Press and Bibliographies

ed. Urszula Jakubowska

Prezentowana książka ma dwojaką naturę. Jest księgą pamiątkową ofiarowaną Cecylii Gajkowskiej, a jednocześnie zawiera *Bibliografię opracowań historii prasy polskiej* autorstwa jubilatki, dołączoną na płycie CR-ROM. Obie części mają zgoła inny charakter i wymagają odrębnej refleksji.

Cecylia Gajkowska jest w środowisku historyków prasy postacią znaną, lecz przypomnijmy z kronikarskiego obowiązku ważniejsze fakty z jej biografii. Urodziła w 1924 roku, po wojnie podjęła studia polonistyczne na Uniwersytecie Warszawskim (1948–1952) oraz związała się z Instytutem Badań Literackich PAN (od 1949 roku)¹. Prasoznawcze inklinacje pojawiły się już w czasie studiów (praca magisterska poświęcona Ludwikowi Krzywickiemu), zaś utrwaliły podczas pracy nad *Bibliografią zawartości literackiej czasopism polskich XIX i XX w.* (tzw. kartoteką Adam Bara), nad którą Gajkowska wraz z zespołem pracowała w latach 1954–1970. W roku 1967 obroniła doktorat *Józef Zaleski. Monografia bibliograficzna* (maszynopis IBL), a od roku 1970 rozpoczęła pracę w zespole *Słownika pseudonimów pisarzy polskich* (kartoteka IBL), jako redaktor okresu romantyzmu². Zainteresowanie historią prasy, które początkowo było jedynie pasją, od połowy lat 70. przerodziło się w systematyczne badania. Największy dorobek zanotowała w dwu obszarach: dokumentacji badań historycznoprasowych oraz badaniu prasy literackiej i kulturalnej XIX wieku. Do pierwszego nurtu należy zaliczyć opracowanie *Czaso-*

¹ J. Czachowska, *Rozwój bibliografii literackich w Polsce*, Wrocław 1979, s. 199.

² J. Czachowska, R. Loth, *Przewodnik polonisty: bibliografie, słowniki, biblioteki, muzea literackie*, wyd. 3, Wrocław 1989, poz. 161.

piśmiennictwo literackie w opracowaniach powojennych 1944–1974 (maszynopis IBL 1977), który następnie stał się osnową dwuczęściowego cyklu wydanego na łamach „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej”³. Warto podkreślić, że wbrew tytułowi opracowanie nie ograniczało się li tylko do prasy literackiej, gdyż autorka w dużym zakresie uwzględniła inne typy wydawnictw (m.in. gazety, czasopisma polityczne i naukowe). Dodajmy, że dokumentacja ta po licznych rozbudowach i korektach stała się podstawą do opracowania *Bibliografii opracowań...* dołączonej w formie elektronicznej do niniejszej książki. Drugim obszarem aktywności Gajkowskiej było czasopiśmiennictwo literackie XIX wieku. Najbardziej cenioną publikacją było syntetyczne hasło *Czasopiśmiennictwo literackie XIX wieku*, wydrukowane w *Słowniku literatury polskiej XIX wieku* (s. 144–156). Na potrzeby *Słownika* autorka opracowała też kilka haseł poświęconych głównym pismom epoki („Bibliotece Warszawskiej”, poznańskiemu „Tygodnikowi Literackiemu”, „Tygodnikowi Ilustrowanemu” i dodatkom do petersburskiego „Kraju”) tudzież syntetyczne hasło o kalendarzach (s. 401–405)⁴. Warto zaznaczyć, że większość przywołanych tytułów miała bogatą literaturę przedmiotu, stąd noty miały charakter kompilacyjny. Oryginalny, źródłowy charakter miał natomiast szkic o działalności wydawniczej Bolesława Maurycego Wolffa, polskiego księgarza działającego w Petersburgu w II połowie lat 50. XIX wieku⁵. Doraźnie Gajkowska zajmowała się też recenzowaniem prac prasoznawczych oraz przygotowała bibliografię zawartości „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej” i jego poprzednika za lata 1962–1981⁶.

W pierwszej kolejności przyglądnijmy się zawartości płyty CD-ROM, czyli *Bibliografii opracowań historii prasy polskiej*. Publikacja jest obszerna — liczy 1866 stron wydruku; nie była jednak poddana procesowi składu, stąd została wydana w formie roboczego wydruku z edytora tekstu. Wydruk ów liczy prawie 3 mln znaków, czyli 75 arkuszy wydawniczych, co pozwala oszacować, że gdyby pracę wydano bez pominięcia składu w układzie typowym dla bibliografii — liczyłyby ok. 1400 stron formatu B5. Dzieło imponujące. Wydruk otwiera krótki wstęp, gdzie Gajkowska opisała założenia metodyczne i zarysowała historię prac nad

---

³ C. Gajkowska, *Czasopiśmiennictwo literackie i kulturalno-społeczne lat 1918–1939 w trzydziestoleciu powojennym: stan opracowań*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, nr 1, s. 7–29; taż, *Polskie czasopiśmiennictwo literackie i kulturalno-społeczne lat 1864–1918 w trzydziestopięcioletniu powojennym: zarys informacyjno-bibliograficzny*, tamże 1981, nr 3, s. 5–30.

⁴ C. Gajkowska, *Czasopiśmiennictwo literackie XIX wieku*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Wrocław 1991, s. 144–156; taż, „Biblioteka Warszawska”, tamże, s. 92–94; taż, „Kraj”: *dodatki literacko-naukowe*, tamże, s. 445–446; taż, „Tygodnik Ilustrowany”, tamże, s. 963–965; taż, *Kalendarze*, tamże, s. 401–405. Kilka wydań (1991, 1994, 1997, 2002).

⁵ C. Gajkowska, *Nieudane imprezy czasopiśmiennicze księgarza Bolesława Maurycego Wolffa*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, nr 1, s. 67–73.

⁶ C. Gajkowska, *Bibliografia zawartości „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej” (poprzednio „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”) za lata 1962–1981*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, nr 4, s. 79–120.

bibliografią. Tekst ten zamieszczono także w głównym zrębie książki (s. 19–23). Autorka zastrzega na wstępie, że nie jest to typowa bibliografią, lecz raczej „zbiór materiałów ukazujący rolę i znaczenie prasy od początków jej istnienia po czasy współczesne” (s. 19). W istocie jednak praca rejestruje opracowania na temat prasy polskiej wydawanej w okresie między 1661 a 1939 rokiem, czyli od początków czasopiśmiennictwa do wybuchu II wojny światowej. Rejestracją objęto artykuły, druki zwarte i ich fragmenty oraz towarzyszące im recenzje. Podmiotowy zasięg rejestracji rozciągnięto na okres od XVIII wieku po rok 2000, który rozszerzono o wybrane opracowania, które ukazały w okresie 2001–2010. Bibliografia powstała na bazie wspomnianej wyżej kartoteki *Czasopiśmiennictwo literackie w opracowaniach powojennych 1944–1974*, którą autorka wydatnie rozbudowała poprzez rozszerzenie zakresu przedmiotowego (wszystkie typy prasy) oraz chronologicznego (od 1661). Prace nad nową wersją trwały przez całe lata 80. i były kontynuowane także po przejściu autorki na emeryturę (w 1987 roku), aż do końca lat 90. W późniejszym okresie Gajkowska uzupełniła jedynie wykaz o wybrane prace w I dekadzie XXI wieku i zajęła się przygotowaniem wydruku. W pracy zastosowano układ działowo-alfabetyczny. Zasadniczy zrąb tworzą trzy rozdziały: I. Bibliografie, spisy, wykazy, katalogi tytułów czasopism, przeglądy informacyjno-bibliograficzne; II. Opracowania ogólne i III. Opracowania dotyczące poszczególnych czasopism. W obrębie dwu pierwszych zastosowano szeregowanie alfabetyczne (wg autorów), w trzecim jednostkę szeregowania stanowi tytuł czasopisma. Większość opisów ma charakter uproszczony (ograniczony do elementów niezbędnych do identyfikacji), w przypadkach koniecznych opis uzupełnia adnotacja wyjaśniająca lub zawartościowa oraz wykaz recenzji. Bibliografię poprzedzają wykazy (skrótów oraz wykorzystanych czasopism), zabrakło zaś — tak ważnych w tego typu wydawnictwach — indeksów. Wielką trudność dla czytelnika sprawia też nawigacja po dużych (zdecydowanie za dużych) działach. Pierwszy liczy 68 stron, drugi — 588, zaś trzeci — 1165. Niezależnie od wskazanych mankamentów publikacja spełnia większość warunków stawianych bibliografiami.

Znacznie trudniej ocenić jej zawartość. Sprawę komplikuje fakt, że autorka nie stosowała numeracji opisów i nie ujawniła liczby zarejestrowanych danych. Z konieczności oparto się więc na oszacowaniach. Przy założeniu, że na jednej stronie mieści się średnio 9 opisów — bibliografia winna liczyć ich 16 389. Szacunki wymagają jednak kilku korekt. Wiele opisów jest wielokrotnie przywołanych, szczególnie w rozdziale III, gdzie figurują w pełnej postaci pod każdym tytułem prasowym, do którego się odnoszą. Rozwiązanie takie przyjęto dla większości wydawnictw encyklopedycznych (np. *Literatura polska: przewodnik encyklopedyczny*, t. 1–2 — przywołana 302 razy, czy *Literatura polska XX wieku: przewodnik encyklopedyczny*, t. 1–2 — 161) oraz niektórych syntez autorskich. Autorka nie była jednak konsekwentna, gdyż obok dzieł rozpisanych kompletnie (np. dwu książek Jerzego Myślińskiego: *Studia nad polską prasą społeczno-polityczną w zachod-*

niej Galicji 1905–1914 — 49 razy, *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów* — 67 razy, czy monografii Zenona Kmiecika *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu 1864–1885* — 33 razy) wiele prac figuruje tylko jednokrotnie, mimo że nie przemawiają za tym względy kompozycyjne i merytoryczne (np. trzy pozostałe syn-tezy Kmiecika: *Prasa warszawska w latach 1886–1904*, *Prasa warszawska w latach 1908–1918*, *Prasa polska w rewolucji 1905–1907*). Biorąc pod uwagę powyższe ustalenia, można oszacować, że liczba niepowtarzalnych opisów jest o co najmniej 20% mniejsza, a więc wynosi ok. 13 500. Znaczącą liczbę opisów stanowią jednak prace publicystyczne, noty informacyjne i enuncjacje z gazet. Skalę zjawiska doskonale ilustruje *casus* „Kuriera Warszawskiego”, gdzie wśród 103 przywołanych prac aż 63 publikacje (czyli 61%) ma charakter czysto materiałowy. Proporcje w innych przypadkach są wprawdzie niższe, lecz współczynnik zarejestrowanych prac o charakterze ściśle naukowym zdaje się nie przekraczać 50%. Uwzględniwszy te proporcje można oszacować, że w bibliografii zarejestrowano ok. 6750 oryginalnych prac naukowych. W liczbie tej ok. 1500 opisów nosi przedwojenną datę, co ostatecznie pozwala stwierdzić, że w ogólnej liczbie zarejestrowanych prac tylko 5250 publika-cji powstało po wojnie w ramach nauki zinstytucjonalizowanej i ma charakter ściśle naukowy.

Powyższy wywód miał na celu wyselekcjonowanie prac ściśle naukowych, aby możliwa było ich porównanie ze źródłem kontrolnym. Rolę taką może pełnić *Indeks Cytowań Historiografii Mediów Polskich* [ICHMP]⁷, w którym zarejestrowano podobny przedmiotowo dorobek powstały w latach 1945–2009, który był jednak poddany ścisłym regułom selekcji (ujęto wyłącznie oryginalne prace naukowe). W ICHMP zarejestrowano 5310 opisów dotyczących prasy sprzed 1939 roku, zaś Cecylia Gajkowska (jak oszacowano wyżej) — 5250. Prowadzi do wniosku, że autorka zdumiewająco dokładnie zestawiała dorobek i przygotowała źródło bardzo przydatne dla przyszłych badaczy. Wiele poszlak wskazuje, że praca jest udaną kompilacją wszystkich źródeł bibliograficznych wydanych przed 2000 rokiem. Badacze, którzy rozpoczną kwerendę od omawianej *Bibliografii* mogą czuć się zwolnieni z potrzeby wertowania dawnych zestawień, m.in.: Stanisława Jarkowskiego⁸,

⁷ *Indeks Cytowań Historiografii Mediów Polskich — baza danych — dostęp: <http://bazy.wbp.krakow.pl/cgi-bin/makwww2//makwww.exe?BM=2&JE=A> [2014.01.03].* Opis: W.M. K o l a s a, *Retro-spektywny indeks cytowań w humanistyce: koncepcja, metoda, zastosowania*, „Przegląd Biblioteczny” 2011, nr 4, s. 466–486; tenże, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku): naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009*, Kraków 2013; tenże, *Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918–1939*. Cz. 1–3, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2011, z. 1/2, s. 5–55; 2012, z. 1, s. 61–86; 2012, z. 2, s. 75–98.

⁸ M.in. S.T. Jarkowski, *Literatura dotycząca prasy polskiej: notatki krytyczno-bibliograficzne*, Warszawa 1911; K. Daszkiewicz, S.T. Jarkowski, *Bibliografia ważniejszych prac dotyczących prasy polskiej*, Warszawa 1922; S.T. Jarkowski, *Najnowsza literatura o prasie i jej nauce w Polsce: notatki bibliograficzno-krytyczne*, Warszawa 1930; tenże, *Prasa prasy: notatki bibliograficzno-histo-ryczne*, Warszawa 1932.

Jadwigi Krawczyńskiej⁹ i Aleksandry Garlickiej¹⁰ oraz większości starszych roczników źródeł prasoznawczych, historycznych i bibliologicznych¹¹. Dodajmy, że w odniesieniu do okresu 1864–1918 rozpoczęto niedawno edycję źródeł rejestrujących dorobek historycznoprasowy z jeszcze większą dokładnością niż czyni to Gajkowska (*Bibliografia Historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3, wol. 1 — 2000, wol. 2 — 2010) i trwają prace nad kolejnymi woluminami.

Drukowana część recenzowanej pracy zawiera szkice trojakiemu rodzaju: 1) poświęcone Cecylii Gajkowskiej, 2) zawierające refleksje nad bibliografią oraz 3) dotyczące badań i badaczy prasy polskiej. W pierwszej grupie mieści się autobiograficzny tekst Cecylii Gajkowskiej, przedruk wstępu z bibliografii oraz sylwetka jubilatki pióra Joanny Zawadzkiej; w drugiej — esej Jana Tomkowskiego pod wymownym tytułem *O radości czytania bibliografii* oraz tekst Haliny Fedyny na temat bibliografii czasopism w Zakładzie Informacji Naukowej Biblioteki Narodowej. Najobszerniejsza (i zdaniem recenzenta najciekawsza) jest ostatnia grupa tekstów. Otwiera ją studium Dobrosławy Świerczyńskiej, która przypomina sylwetki XIX-wiecznych badaczy prasy polskiej. Tematyka ta była już wprawdzie przedmiotem specjalnych badań (Bartłomiej Golka *Kształtowanie się wiedzy o prasie w Polsce XIX wieku*, Warszawa 1968), wszelako autorka wydobyła na światło dzienne szereg słabo zbadanych szczegółów i umiejętnie usystematyzowała dorobek pierwszych polskich prasoznawców. Omówiła m.in. dokonania Franciszka M. Sobieszczańskiego (1813–1878) i Henryka Schmitta (1817–1883), dzieła trójki autorów ukrywających się pod pseudonimami (Baronowa XYZ, Eksdziennikarz i W.M.K.) oraz prace Jana N. Czarnowskiego, Ryszarda Puciaty, Henryka Nagiela, Jana Badeniego, Kornela Hecka i Stefana Gorskiego. Równie bogaty informacyjnie jest tekst Jerzego Myślińskiego na temat historii Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958–1993). Artykuł jest częściowo znany, gdyż autor publikował go wcześniej w „Roczniku Historii Prasy Polskiej” (2002, z. 1, s. 185–209), jednak względem pierwowzoru został znacznie rozbudowany o obszerny fragment na temat losów „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” i „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej”. Tematykę periodyków prasoznawczych kontynuują dwa kolejne studia: Jerzego Jarowieckiego, który pisze

---

⁹ M.in. J. Krawczyńska, *Spis bibliograficzny prac, monografii, artykułów i przyczynków do historii prasy polskiej*, Warszawa 1950 [powiel.]; *Materiały do bibliografii dziennikarstwa i prasy w Polsce w latach 1944–1954*, oprac. J. Krawczyńska i in., Warszawa 1957.

¹⁰ A. Garlicka, *Przegląd opracowań historii prasy polskiej*, Warszawa 1961 [powiel.], taż, *Rozwój badań nad historią prasy w Polsce. Cz. 1, Do 1939 roku*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” t. 1 (1962), s. 7–48.

¹¹ M.in. *Polska Bibliografia Adnotowana Wiedzy o Środkach Masowego Komunikowania za rok ...* [1965–1987], red. S. Dziki, Kraków 1969–1989; *Bibliografia historii polskiej za rok...*, Kraków 1952–2008; *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*, Warszawa 1947–1988; *Polska Bibliografia Bibliologiczna*, Warszawa 1988–1999; *Polska Bibliografia Literacka za rok...*, Warszawa 1957–1999.

o „Roczniku Historii Prasy Polskiej” (1998–2012) oraz Urszuli Jakubowskiej, która przedstawia artykuły historycznoprasowe publikowane na łamach „Studiów Medioznawczych” (2000–2012). Książkę zamyka szkic Zbigniewa Anculewicza, który przeprowadził autorskie podsumowanie dokonań badawczych w obszarze historii polskich mediów na początku drugiej dekady XXI wieku i zestawiał postulaty. Rozprawa zawiera systematyczny wykaz dezyderatów bibliograficznych, monograficznych i syntetycznych oraz ambitny plan ich intensyfikacji.

Książka winna być lekturą obowiązkową dla wszystkich historyków prasy. Skorzystają z niej zarówno badacze zaawansowani, jak i adepci dyscypliny. Dla tych ostatnich bibliografia Gajkowskiej może być dobrym drogowskazem. Pewien niedosyt wzbudza wprawdzie jej techniczne wykonanie (zbyt ogólna klasyfikacja i brak indeksów), w pełni jednak rekompensuje to jej zawartość.